

Koncepcie magického realizmu v maďarskom kontexte

ANIKÓ N. TÓTH – GABRIELLA PETRES CSIZMADIA

Magický realizmus je pomerne frekventovaný pojem, ktorý používali rôzne interpretačné školy a diskurzy neraz aj v protichodnom význame na označenie istého typu veľkej epiky 20. storočia. Pojem bol spočiatku rozpracovaný vo vzťahu ku kultúre regiónu hispánskej Ameriky i k postkoloniálnej literatúre. Postupne však jeho význam naberal nové kontúry a začal sa uplatňovať aj ako rétorická (štylistická) figúra, metóda písania či chronotopos. Nižšie sa budeme venovať koncepciám magického realizmu v maďarskej odbornej literatúre, predstavíme chápania, ktoré reprezentujú široké rozpätie prístupov.

MAGICKÝ REALIZMUS AKO SPÔSOB PÍSANIA

Tamás Bényei sa v monografii *Apokrif iratok* (Apokryfné spisy) z roku 1997 ako prvý v dejinách maďarskej literárnej vedy pokúsil teoreticky komplexne vymedziť pojem magický realizmus. Bényeioho dielo, okrem toho, že v čase svojho vydania ponúklo nové interpretačné vzory na spoznávanie magického realizmu a súčasných románových poetík, viedlo aj k rozšíreniu používania pojmu v maďarskej literatúre. Na rozdiel od skôr neurčitých interpretácií zaužívaných v literárnej vede, ktoré jav chápali raz ako žáner, inokedy ako literárnohistorické obdobie, smer, školu alebo technický prostriedok, ideológiu či poetiku, Bényei pojem magický realizmus interpretuje ako spôsob písania, charakteristickú postmodernú prozaickú poetiku, ktorá má jedinečné štylistické, poetické a tematické prvky (19 – 21). Vo svojom kritickom koncepte síce neprehodnocuje kanonizovaný zoznam literárnych diel (Végső 1998, 109), v analytickej časti práce totiž predkladá len interpretácie románov tradične považovaných za reprezentatívne diela magického realizmu (*Sto rokov samoty* Gabriela Garcíu Márqueza, *Pieseň o Šalamúnovi* Toni Morrison, *Deti polnoci* Salmana Rushdieho, *Noci v cirkuse* Angely Carter, *Krajina vôd* Grahama Swifta), originalita jeho prístupu však spočíva v upriamení pozornosti na problematickosť uchopenia a dekodovania magického realizmu.

V porovnaní s literatúrou na periférii či menšinovou literatúrou, ktoré možno vymedziť na základe geografických či kultúrnych osobitostí, majú diela magického realizmu širší rozmer (tento spôsob uvažovania zblízuje maďarskú literárnovednú reflexiu s českým vedeckým prostredím, ktoré vo vzťahu k téme významne reprezentuje Anna Housková 1998, 2006). Bényei navrhuje rozšíriť výskum literárneho javu na

analýzu románov takých autorov ako Saulius Tomas Kondrotas, Bulat Šalvovič Okudžava, Čingiz Ajtmatov, Jordan Radičkov, z maďarských spisovateľov Nándor Gion, Ervin Lázár, János Háry, Béla Fehér. Prekrývanie tohto spôsobu písania s postkoloniálnou literatúrou v teoretickom diskurze však považuje za obmedzenie interpretácie, a to aj napriek črtám (hybridnosť, miešanie rôznych svetov, textov, bytostí, resp. chápanie inakosti ako hodnoty), ktoré ich na prvý pohľad spájajú. Bényei problematizuje i stotožňovanie magického realizmu a fantastickej literatúry, reprezentuje tak podobný prístup ako napríklad česká hispanistka Eva Lukavská, ktorá tiež trvá na rozlíšení pojmov zázračné reálno a magický realizmus (2003, 22). Za nepresné považuje aj zdôrazňovanie rozdielov medzi magickým realizmom a fantastickou literatúrou, keďže toto chápanie vychádza z dvojakosti fantastična a realizmu, podľa ktorého fantastická literatúra konfrontujú nadprirodzenú sféru a sféru tohto sveta vyvoláva úzkosť a strach, kým magický realizmus považuje nadprirodzené za organickú súčasť reality, v ktorej sa nezvyklé/zázračné udalosti zbavujú svojho mystéria, nadobúdajú istú vnútornú realistickosť a pokojne koexistujú (Bényei 1997, 62).

Pri analýze spôsobu písania magického realizmu autor odmieta výklad pojmu ako oxymoronu. Podľa jeho chápania slová magický a realizmus nie sú v obyčajnom rozpore, jedno sa neroztavuje v druhom, keďže rozdiely medzi nimi sú zároveň aj rozdiely existujúce v oboch. Autor slovné spojenie neruší, venuje sa významu prívlastku magický, ktorý namiesto stotožnenia so zázračným či mýtickým obrazom sveta chápe ako využitie prvkov magického obrazu sveta (74). Magickosť preto podľa neho funguje ako tróp, sebareflexívna metafora, teda ide o istý textotvorný postup.

Pri charakteristike spôsobu písania magického realizmu zdôrazňuje subverziu nadprirodzených a všedných hraníc, ktorá sa v dielach objavuje pomocou poetických prostriedkov priraďovacej logiky a inverzie. Priraďovacia logika označuje homogenizáciu jednotlivých príbehových prvkov, zeugmu, v zmysle ktorej sa udalosti univerzálneho/spoločenského významu dostávajú na rovnakú úroveň ako rodinné/individuálne udalosti (66). To sa môže artikulovať napríklad ako náhodná zhoda všedných a nadprirodzených príbehových prvkov či neuveriteľne častého opakovania istých udalostí. Súčasťou techniky inverzie je obrátenie rodových rolí, ľudských a zvieracích vlastností, základných mytologických schém, mytologických protikladov, svätého a profánneho.

Základom magického myslenia je magická kauzalita, ktorú vytvárajú dodatočné reťaze dôvodov vytvorené magickým opakovaním, metalepsou či metonymiou. Texty sú určované tzv. dvojakou preplnenosťou, veď prostredníctvom kauzálneho spojenia vzdialených príbehových prvkov sa na kód preplneného príbehu kladie metaforický kauzálny poriadok. Mágia je podľa Bényeiho zároveň svetonázor a prax (81). Magickosť spôsobu písania (ako praxe) sa nedá úplne jednoznačne označiť ani za mimetickú, ani za psychologickú, keďže slovná a obrazová rovina sa neustále zlievajú. Jazyk v týchto textoch nie je rečou o realite, ale čin túžiaci ovplyvniť, zmeniť realitu, jazyk teda vystupuje z referenčnej väzby (102).

Dramatizáciu aktu rozprávania spája Bényei s imitáciou ústneho rozprávania, s opätovným objavením spoločenskej funkcie rozprávania. Zjavenie sa textu, jeho fixácia a zhmotnené písmo vedie k strate plodnej pamäti (108). Stáva sa však aj to, že subjekt sa prostredníctvom metaforizovaného písma ako dejiska straty práve pre-

menou seba na text, pokúša získať späť svoju identitu. Niektoré romány magického realizmu konfrontujú jazyk ústneho rozprávania a písaného textu, čo nastoľuje aj postmodernú otázku o možnosti nadvlády nad jazykom.

Základným prvkom mnohých románov magického realizmu je príbeh o pôvode, jednou z jeho paradigmatických foriem je genealógia. Na rozdiel od realistických románov zohrávajú genealogické udalosti (počatie, pomenovanie, incest, otcovská úzkosť) v románoch magického realizmu ústrednú rolu. Rodostrom funguje ako figuratívne dejisko bádania po pôvode (117). Pokus vymedziť vlastnú identitu a jej spochybnenie prebieha naraz. Genealógia je dvojznačný priestor textu: príslušnosť ja môže zároveň znamenať i stratu ja. V románoch s genealogickým subjektom sa vzťah dedenia a dedičstva v znamení magickej kauzality stáva metaforickým trópom, logika opakovania zasa umožňuje mýticky či mýtizujúco prepísať lineárne usporiadanie.

Mágia sa podľa Bényeiho dá chápať aj ako metafora porušenia zákazov a jednou z jej foriem je zmiešanosť. Miešajú sa realistické a nadprirodzené kódy, rôzne mytológie a náboženstvá, konkrétne a abstraktné roviny (130). Samotná mágia ako tajné zaneprázdnenie prebieha na hranici dvoch svetov, svätej a profánnej sféry. Romány magického realizmu chápu tieto sféry ako rétorické efekty, medzi ktorými je suplementárny vzťah. Tento prístup sa líši od názorov, podľa ktorých je mágia fenoménom „obnažujúcim“ skryté súvislosti javov a vecí, tvorbu vzťahov medzi nimi všetkými navzájom, ako aj ich vzájomné ovplyvňovanie sa (por. Housková 1998, 107).

Ochrannou značkou románov magického realizmu sa stala prítomnosť excesu. Typickou črtou výstrednosti je rýchly spád príbehu, naplnenosť príbehového kódu, ktorá neznamená nerefektovaný návrat k predmoderným rozprávačským modom, veď rozprávanie príbehu sprevádza sebareflexívna tematizácia. V dôsledku valorizácie príbehového kódu sa naruší hierarchia dejín a fiktívneho príbehu. Excesívnou črtou je figuratívna a rétorická plnosť románov magického realizmu (136). Ďalším dôležitým postrehom Bényeiho je to, že požiadavka románovej plnosti nevedie len k tomu, že každý prvok románového sveta nadobúda význam, ale zároveň k tomu, že románový svet sa rozširuje na všetko, na celok – čo je vlastnosť mýtov.

Veľká časť románov magického realizmu samu seba charakterizuje ako apokryfné prepísanie svätých kníh: používajú formálne postupy svätých textov, no nemajú ich autoritu (141). Keďže jazyk svätých kníh nie je referenčný, ale performatívny, texty magického realizmu predstavujú prekonanie limitov referenčnosti: ohlasujú požiadavku zmeniť svet.

MAGICKÝ REALIZMUS AKO CHRONOTOPOS A SKÚSENOSŤ KOLEKTÍVNEJ IDENTITY

Ágnes Klára Papp interpretuje magický realizmus ako chronotopos, teda vníma ho ako čas koncentrovaný do priestoru, pre ktorý je typická konfrontácia s lineárnym, príbehovým, biografickým časom. Tento koncept chápe rozprávanie ako útočisko, v rámci charakteristík naratívu akcentuje synchronnosť, časovú kondenzáciu, kolektívny charakter, metaforickú preťaženosť magického priestoru; ďalej spomínanie, pátranie, výskum rodostromu a tiež sebaanalýzu ako magický akt.

Kým Bényei upozorňuje na rétorickú a jazykovú utvorenosť bytia, podľa Ágnes Kláry Papp sa texty magického realizmu snažia prostredníctvom hybridného, nejasného, figuratívneho jazyka a rétorických postupov verbalizovať skúsenosť bytia neязыkovej podstaty. Dvoma zložkami magického realizmu sú kolektívny, pluralitný, iracionálny, priechodný magický časopriestor a konfrontácia jedinca s ním. Zdrojom magického spôsobu videnia je identita, neracionálny zážitok z kolektívnej prislúšnosti, preto sa magický realizmus dá opísať ako artikulácia nového, pluralitného, nie individuálneho, ale kolektívneho, interkultúrneho subjektu (Papp 2006, s. p.). Tieto skúsenosti sa zobrazujú v priestore na periférii, ktorý je z geografického, kultúrneho a jazykového hľadiska akýmsi medzipriestorom: ide o bývalé kolónie, menšinové etniká.

CHARAKTERISTIKY SPÔSOBU PÍSANIA MAGICKÉHO REALIZMU: HLADANIE IDENTITY, PREROZPRÁVANIE MINULOSTI A ANEKDOTICKOSŤ

Eszter Anna Balázs porovnáva spôsob písania magického realizmu s „pseudohistorickými“ románmi, ktoré sa v maďarskej literatúre objavili v 90. rokoch minulého storočia. Podľa jej názoru väčšina skúmaných románov uvažuje nad dejinami národa a naratívny charakterom malých a veľkých príbehov v duchu nového chápania histórie, interpretácie subjektu a zmeneného chápania času, ironicky vníma metafyzickú opozíciu reálneho a nereálneho, faktu a fikcie, textu a reči, pričom sa v nich ako prvok tvoriaci text – zhodne s Bényeiovou teóriou magického realizmu – objavuje princíp príbehovosti, magická kauzalita a figuratívnosť, magickosť ontologickej a pragmatickej situácie používania jazyka (2003, 43).

Podobne aj Ízisz Malek spája magický realizmus s výskumom „pseudohistorických“ románov. Podľa nej maďarský variant magického realizmu spája medzinárodné charakteristiky spôsobu písania s prvkami domácej rozprávačskej tradície. Do centra sa dostáva otázka hľadania identity a sebaurčenia, ktorá v prípade „pseudohistorických“ románov vedie k neustálemu prepisovaniu historického naratívu. Okrem „pseudohistorických“ románov, v ktorých je pravdivosť prerozprávaných príbehov otázna, zaraduje do tohto smeru aj texty, ktorých témou je odkrývanie rodinných dejín a pátranie v minulosti, keďže sa v nich spomínanie stáva magickou činnosťou (Malek 2013a, s. p.). Rozprávanie príbehu a spomínanie ako magický čin neustále vytvárajú minulosť a identitu (Malek 2013b, s. p.). Táto koncepcia rozširuje Bényeioho vnímanie funkcie genealógie rodu. Uvedené aspekty sú zastúpené aj v slovenskej literatúre, v tvorbe Petra Jaroša, Dušana Mitanu, Jozefa Puškáša, Pavla Rankova či Václava Pankovčína (pozri Kučerková 2011, 42).

Zoltán Németh považuje magický realizmus za najvýznamnejší smer ranej postmodernej. Za charakteristické prvky hispanoamerického románu označuje neoddeliteľnú spätosť reálneho a iracionálneho, lyrickosť, metaforické utváranie príbehu a apokalyptickú koncepciu (2012, 18). V postmodernej maďarskej literatúre sa román magického realizmu stal jedným z najdôležitejších priestorov historiografickej metafikcie, postmodernej konfrontácie s dejinami a prerozprávania minulosti. Aj väčšina poviedok a románov maďarského magického realizmu vytvorila osobitú topografiu

podobnú iracionálnemu hispanoamerickému regiónu: dávny, multikultúrny, resp. kultúrne zmiešaný, hybridný, iracionálny priestor (2014, 71).

Podľa Ágnes Kláry Papp sú videnie maďarského magického realizmu a spôsob nabitého rozprávania, ktoré sa rozpadá na príbehy a hľadiská, ukotvené v naratívnej tradícii 19. storočia, ako aj v literárnom prehodnotení anekdoty; neukazujú sa teda inšpirované svetovou literatúrou. Počas nelineárneho príbehu, ktorý imituje živú reč, sa môže autor pýtať na jazykovú utvorenosť fiktívneho diela, na pravdivosť príbehu, neoddeliteľnosť minulosti, neoddeliteľnosť rozprávača a príbehu (2010, s. p.). Spôsob videnia podobný technikám magického realizmu sa javí ako výsledok protirečivej podstaty anekdoty, ktorá je prerozprávaním skutočnej udalosti, resp. fiktívne vytvoreného príbehu, teda je zároveň individuálnym i kolektívnym dielom.

MAGICKÝ REALIZMUS A MENŠINOVÁ LITERATÚRA

Pojem magický realizmus skúma Ágnes Klára Papp aj v zrkadle postkoloniálnej kritiky, v kontexte menšinových maďarských literatúr. V prvom rade upozorňuje na rozdiely, na osobité znaky kultúrnych interakcií, ktoré sú pre strednú Európu typické: na trojpólový vzťahový systém (menšina – materská krajina – väčšina), ako aj na rozdielnu úlohu histórie, národného naratívu. Prichádza k záveru, že „vznikol osobitný európsky menšinový variant magického realizmu, ktorý narúša homogénny, jednotný spôsob narácie, ktorý sám seba nedefinuje ako jazyk, ale ako spravodlivosť, a zapája ho do babylonského priestoru diel magického realizmu založených na skúsenosti identít, kultúr a viacerých jazykov“ (2011, 6). Ďalej konštatuje dôležitú skutočnosť, že novšie pokusy menšinovej sebainterpretácie spochybňujú jednotu väčšinovej a menšinovej kultúry, a rovnako spochybňujú alebo nepovažujú za nemenný vzťah menšina – väčšina, resp. centrum – periféria (2010, s. p.).

Podľa názoru Papp menšinové bytie, kultúra a identita sa „prekladá“ so zreteľom na rôzne skúsenosti, tradície a poznanie. Za takúto skúsenosť, tradíciu, poznanie možno pokladať tradičnú menšinovú literatúru a tradíciu s ňou spätých ideológií, ďalej kultúru materskej krajiny s určujúcim kánonom ako centrom a tiež kultúru väčšiny, relatívne ovládanú aj príslušníkmi menšiny, resp. každodennú skúsenosť menšinového bytia spojenú s nevyhnutnosťou neustáleho prekladu v širokom slova zmysle (s. p.). Dôsledkom takejto identity či kultúry „prekladového“ rázu sa ústrednou kategóriou stáva hybridnosť a otázka hraníc kultúr sa dostáva do iného svetla.

ZÁVER

Ako vyplýva aj z nášho exkurzu, v maďarskom kontexte sa magický realizmus interpretuje viacerými spôsobmi. Na jednej strane sa vníma v rámci postmodernej (Bényei, Németh, Balázs): uprostred tohto výskumu – uplatňujúceho primárne nástroje postštrukturalistickej analýzy – stoja okrem hispanoamerickej či postkoloniálnej prózy aj osobitosti maďarského historického románu ako invariantu stredo-európskeho magického realizmu. Druhý spôsob výkladu zohľadňuje aj „kultúrny priemysel“ (v tom duchu ako fenomén chápe český hispanista Emil Volek 2012, 32), t. j. jeho konkrétne prejavy v národnom kontexte. Tieto výskumy zamerané na analýzu príbehu dochádzajú k záveru, že maďarský magický realizmus nepredstavuje

nový spôsob písania, ale osciluje medzi anekdotickým štýlom 19. storočia a súčasnými textotvornými stratégiami (Papp 2010). Zároveň, opierajúc sa o postkoloniálny diskurz a zdôrazňujúc fenomén hybridizácie, uprednostňujú výskum menšinovej literatúry.

V zrkadle tohto teoretického súhrnu vidíme, že sa stále pociťuje potreba nanovo interpretovať pojem magický realizmus. Neuchopiteľnosť, neartikulovateľnosť javu je spôsobená jeho mnohostrannosťou, veď v širokom kontexte v súvislosti s hľadaním kolektívnej či kultúrnej identity ukazuje inú tvár, ako keď sa vníma užšie a považuje za spôsob písania či rétorický útvar, ktorý sa dá terminologicky uchopiť. Všetky podoby magického realizmu sú však platné a motivujú k teoretickým interpretáciám.

LITERATÚRA

- Balázs, Eszter Anna. 2003. Mágikusság és/vagy posztmodern? *Café Babel*, 43 – 44: 39 – 45.
- Bényei, Tamás. 1997. *Apokrif iratok. Mágikus realista regényekről*. Debrecen: Kossuth Egyetemi Kiadó.
- Housková, Anna. 1998. *Imaginace Hispánské Ameriky (Hispanoamerická kulturní identita v esejích a románech)*. Praha: Torst.
- Housková, Anna. 2006. Literatura kulturního regionu (Literature of a Cultural Region). *Svět literatury*, 16, 34: 67 – 70.
- Kučerková, Magda. 2011. *Magický realizmus Isabel Allendeovej*. Bratislava: Veda/Ústav svetovej literatúry SAV.
- Lukavská, Eva. 2003. „Zázračné reálno“. *Magický realizmus. Alejo Carpentier versus Gabriel García Márquez*. Brno: Host.
- Malek, Ízisz. 2013a. Mágikus realizmus a magyar irodalomban 1. Dostupné na: <http://ujnautilus.info/magikus-realizmus-a-magyar-irodalomban-i> [cit. 28. 1. 2016]
- Malek, Ízisz. 2013b. Mágikus realizmus a magyar irodalomban 2. A magyar nyelvű mágikus realizmus jellegzetességeinek bemutatása. Dostupné na: <http://ujnautilus.info/magikus-realizmus-a-magyar-irodalomban-ii> [cit. 28. 1. 2016]
- Németh, Zoltán. 2012. *A posztmodern magyar irodalom hármás stratégiája*. Bratislava: Kalligram.
- Németh, Zoltán. 2014. Mágikus realizmus a magyar irodalomban (Tér, idő, név és a posztmodernizmus kérdései). *Magyar Lettre Internationale*, 94: 70 – 72.
- Papp, Ágnes Klára. 2006. A mágikus realista anekdota. (A mágikus realizmus és a magyar elbeszélő-hagyomány találkozása – A mágikus realizmus kronotopikus jellege). In *A perifériáról a centrum* 3., ed. Edit V. Gilbert, 263 – 282. Pécs: Pro Pannónia/Pécsi Tudományegyetem. Dostupné na: <http://periferia.btk.pte.hu/old/perif3/pappagnesklara3/pappagnesklara.htm> [cit. 29. 1. 2016]
- Papp, Ágnes Klára. 2010. A csirkepaprikás-elmélettől a töltöttkáposzta-modellig. A kisebbségi irodalom újraértelmezési lehetőségei a posztkoloniális kritika tükrében. *Bárka*. Dostupné na: <http://www.barkaonline.hu/tarca/1538-a-csirkepaprikastol-a-toeltoettkaposztaig> [cit. 2. 2. 2016]
- Papp, Ágnes Klára. 2011. Mágikus realista történelem. Avagy még mindig és már megint a „határon túli irodalom” értelmezési lehetőségei a posztkoloniális kritika tükrében. *Korunk*, XXII, 11: 3 – 7.
- Végső, Roland. 1998. Az írás mágiája. Bényei Tamás: Apokrif iratok – mágikus realista regényekről. *Alföld*, 44, 10: 107 – 111.
- Volek, Emil. 2012. Cesta z Argiropole do Maconda. Latinskoamerický intelektuál a úkoly modernizace. *Svět literatury*, 22, 46: 5 – 45.

Conceptions of magical realism in the Hungarian context

Magical realism. Post-colonial literature. Way of writing. Rhetorical device. Minority literatures.

In our study we present the different interpretations of magical realism that have been outlined most prominently in Hungarian reception history in recent decades. As a starting point, Tamás Bényei's perception, which is different from the well-known conceptualizations related to the Hispanic American cultural region and identity, is discussed. According to him, magical realism, apart from its connection to post-colonial literature, can be understood as a way of writing and as a rhetorical device. As opposed to this approach, the second perception, drawing on the international trends of understanding magical realism as cultural industry (Volek), and based on the investigation of the developmental processes of Hungarian prose, implies continuity between the anecdotal tradition of the 19th century and recent discourse-forming strategies (Papp). Highlighting the aspect of hybridity, the second interpretation, with its post-colonial theoretical background, predominantly examines literatures written in Hungarian beyond Hungary's borders as well as other minority literatures (Papp).

Mgr. Anikó N. Tóth, PhD.

Ústav maďarskej jazykovedy a literárnej vedy

Fakulta stredoeurópskych štúdií

Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre

Dražovská 4

949 74 Nitra

Slovenská republika

atoth@ukf.sk

Mgr. Gabriella Petres Csizmadia, PhD.

Ústav maďarskej jazykovedy a literárnej vedy

Fakulta stredoeurópskych štúdií

Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre

Dražovská 4

949 74 Nitra

Slovenská republika

gpetres@ukf.sk